

שמונים שנה לליל הבדולח

הנצחת זכר ליל הבדולח במפעל 'בית אשכנז'

יהדות גרמניה שתתה בתקופה האיזומה של שלטון הרשע של הנאצים את מלוא כוס התרעלה, כמו שאר היהודים בארצות הכיבוש הנאצי בשנים ת"ש-תש"ה, שעלה עליהם הכורת במקומות מגוריהם או בשילוחם למחנות השמדה ולמחנות ריכוז ברחבי אירופה המרכזית והמזרחית. אמנם רדיפתם של יהודי גרמניה החלה כבר שנים קודם לכן, מיד עם עלייתו של הצורך הגדול לשלטון בחורף תרצ"ג. נחת זרועם של כוחות משטר הרשע פגעה בהם בצורות שונות, והביאה בהדרגה לבידודם של למעלה מחצי מיליון יהודי הרייך בתחילה בחרם כלכלי, בכך שמטעם השלטונות הסיתו את ההמון לא להיכנס לחנויותיהם של יהודים ולא לנהל עמם כל משא ומתן עסקי (מראשון באפריל 1933), כמו גם בנישולם מפרנסתם, הן במגזר הציבורי והן במגזר הפרטי, ובכללם אנשי אקדמיה, פקידים, רופאים, עורכי דין, מורים ואחרים. כשנתיים מאוחר יותר הוחלט על בידודם מהחברה ה'ארית' בהתאם לחוקי הגזע שחוקקו הנאצים בנירנברג באמצע ספטמבר 1935, חוקים שלמעשה הפכו לתת-אדם משוללי זכויות בסיסיות, ובכלל זה החרמת רכושם באופנים שונים (מה שכונה 'אריזציה', *Arisierung*). המצב הזה הביא בעידוד השלטונות להגירה משמעותית של יהודי הרייך. רבים מהם עלו ארצה (העלייה החמישית), ואחרים מצאו דרכם בעיקר לארצות שונות ברחבי אירופה, כמו גם לארה"ב ולכמה ארצות בדרום אמריקה. החרפה ניכרת במעמדם השפל של יהודי גרמניה החלה בראשית שנת תרצ"ט (סוף אוקטובר 1938), כאשר כחמישה עשר אלף מהיהודים נתיני פולין שהגרו לגרמניה במרוצת השנים גורשו באכזריות לארצם. בעקבות הגירוש, בתחילת חורף תרצ"ט (7 בנובמבר 1938), התנקש צעיר יהודי בשם הרשל גרינשפון, שהוריו יוצאי פולין התגוררו בעיר הנובר והיו בין המגורשים, בחייו של דיפלומט גרמני נאצי ששהה בפריס בשם ארנסט פון רט (*Ernst vom Rath*), ובעקבות התנקשות זו החלה מיד התארגנות של אספסוף מוסת על-ידי השלטונות לשריפתם של מאות בתי כנסת ברחבי גרמניה, ובמקביל גם לביזת עשרות אלפי דירות וחנויות של יהודים. הפרעות התחוללו בתשיעי ועשירי בנובמבר 1938. ליל הפרעות מכונה בגרמנית *Kristalnacht*, ליל הבדולח, כגלגול על הכמות העצומה של זכויות מנופצות סביב בתי הכנסת ובתי המסחר שנפגעו ונהרסו באותו לילה. בימינו מעדיפים לכנות את הימים האלו 'פוגרום נובמבר' (*November Pogrom*). באירוע טראומטי זה נספו מספר גדול של יהודים, שנרצחו או שלחו יד בנפשם מחמת ייאוש. כיום ידוע שליל הבדולח היה מתוכנן על-ידי

בית הכנסת של זלצבורג בוער בליל הבדולח

הממשל הנאצי חודשים מראש לשבוע השני של נובמבר 1938, והוא רק הוקדם בכמה ימים בגלל ההתנקשות בפריס. אמנם עד היום מעתיקים היסטוריונים רבים את השקר של שר התעמולה הנאצי גֶבְלֶס שאלו היו פרעות ספונטניות, כאילו הייתה זו האמת לאמיתה.

יהודים רבים ביקשו בעקבות הפוגרום להימלט מגרמניה לכל ארץ שרק יכלו למצוא בה מנוח לכף רגלם, אך קצב ההגירה היה איטי יחסית בשל סגירת הגבולות ליהודים בארצות אירופה הסמוכות כמו גם בארצות הברית, כיוון

שלטענת הממשלות מדינותיהם כבר קלטו פליטים יהודים במידה מרובה. רק מתי מעט מקרב יהודי גרמניה הצליחו לקבל אשרת כניסה (סרטיפיקט) מהשלטונות הבריטים שאיפשרו את עלייתם ארצה.

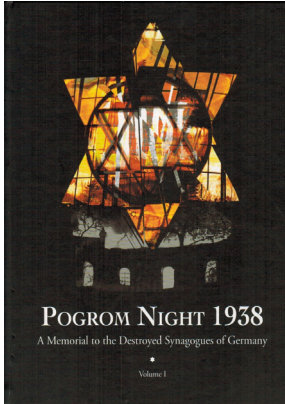
חשוב לציין שאין ספק שפרוץ המלחמה העולמית השנייה, עם הפלישה הצבאית הגרמנית לפולין בחודש אלול תרצ"ט (1 בספטמבר 1939), נחשב מועד תחילת השואה ברחבי אירופה, והפגיעות ביהודים החלו להתפשט מאז בהדרגה לארצות הכבושות. אולם למעשה השואה במובנה הכולל החלה במאורעות הדמים של נובמבר 1938 שהתחוללו בגבולות הרייך הגרמני והארצות הנספחות לו - אוסטריה וחבל הסודטים של צ'כיה.

בשנת תשמ"ה החליט פרופ' מאיר שוורץ, יליד נירנברג שבגרמניה, ממיסדי קיבוץ חפץ חיים ובחייו האקדמאיים פרופסור לבוטניקה באוניברסיטה העברית ומחלוצי שיטת ההידרופוניקה בעולם, לחקור ולהנציח את הפוגרום הזה. הוא ראה חשיבות גדולה בלימוד, חקר והנצחה פרטנית של החורבן הכמעט טוטאלי של בתי הכנסת ברחבי גרמניה במאורעות הללו, ולשם כך הוא ייסד מכון מחקר בשם "בית אשכנז" שממוקם היה בבית 'היכל שלמה' בירושלים. במכון זה, שנוהל על-ידי עמותה שבראשה עמד, החלה עבודת איסוף שיטתית ואינטנסיבית של פרטים רלבנטיים הנוגעים למאורעות ליל הבדולח. לשם כך פרופ' שוורץ יצר קשרים ענפים ביותר עם עיריות רבות בגרמניה שבעריהן נכחדו בתי כנסת ובתי תפילה, כמו גם עם חוקרים ומוסדות מחקר ברחבי תבל שעיסוקם בהנצחת שואת יהודי גרמניה. מלאכה זו, שראשיתה לפני למעלה מארבעים שנה, החלה נותנת פירותיה. התמונה העולה מן הנתונים שהתגלו ב"בית אשכנז" שונה לחלוטין מן הנתונים הרשמיים שפרסמה הממשלה הגרמנית. גרמניה טענה שמניין בתי הכנסת שחרבו באותו פוגרום עומד על מאה תשעים ואחד, בעוד שמניינם האמיתי על פי מחקרי "בית אשכנז" עומד על

פי שמונה - כאלף וחמש מאות וחמישים בתי כנסת ובתי תפילה; ובעוד שהמקורות הגרמניים הרשמיים מצביעים על אובדן בנפש של תשעים ושישה יהודים בליל הבדולח, הרי שבדיקת הנתונים ב"בית אשכנז" מראה שלא פחות מאלפיים וחמש מאות יהודים מתו באותו יום. זאת ועוד, בעקבות מאורע טראומטי זה נשלחו כשלושים אלף יהודים למאסר במחנות הריכוז זקסנהאוזן (Sachsenhausen) לא הרחק מברלין, בוכנוולד (Buchenwald) בסמוך לעיר ויימר (Weimar), וכן דכאו (Dachau) שליד העיר מינכן, ורבים מהם לא שבו אל בתיהם. לא זו בלבד, בעקבות ליל הבדולח נמשך ביתר שאת גירושם לפולין של רבבות יהודים בעלי נתינות פולנית שחיו בגרמניה שנים רבות, ומאוחר יותר עלה על רובם הגדול הכורת¹.

במרוצת עשרים השנים האחרונות ראו אור כרכים אחדים בגרמנית, שיצאו לאור בהוצאות ספרים גרמניות, המתארים - אם בקיצור ואם בהרחבה - את תולדותיהם של בתי הכנסת בערים שונות ברחבי גרמניה ואוסטריה. החומר נאסף ונחקר על-ידי חוקרים שונים, רובם שאינם בני ברית, כמובן בשיתוף פעולה פורה עם פרופ' שוורץ. באותם כרכים הכותבים מתארים את מה שאירע בקהילות גרמניה השונות בתשיעי ועשירי בנובמבר 1938. מלאכה זו טרם הושלמה, ונקווה שלא ירחק היום שכרכים נוספים במתכונת דומה ייצאו לאור בשאר מדינות גרמניה. עד עתה ראו אור בין היתר כרכים המוקדשים לקהילות נורדרין ווסטפאלן (Nordrhein Westfalen); ריינלנדפאלץ (Rheinland-Pfalz); זארלנד (Saarland); באוואריה (Bayern) בשלושה כרכים עבי כרס; ובאדן וירטמברג (Baden-Württemberg) בשני כרכים. כך נוסף מוקדש לבתי הכנסת שנחרבו בליל הבדולח באוסטריה, שכידוע סופחה לגרמניה עוד בחודש מרץ 1938. ייחודם של כרכים אלו הוא שהעורכים והכותבים הרבו לדון בהם בתולדות הקהילות מראשיתן. זאת ועוד, בכל הכרכים שולבו תצלומים של בתי הכנסת כשעוד עמדו על תילם, ופעמים אף תצלומיהם בחורבנם או בעת שריפתם. פה ושם משולבים בכרכים הללו גם תרשימים של תוכניות המבנה של בתי הכנסת כפי שהן נשתמרו בארכיוני העיריות. בכמה מקומות ברחבי גרמניה הוקמו מחדש בתי הכנסת שנהרסו על סמך התרשימים ששרדו, כמו לדוגמא בית הכנסת ברחוב אורנינבורג (Oranienburg), הגדול שבבתי הכנסת שבברלין ואולי הגדול בגרמניה, ששוחרז כצלמו ותבניתו מלפני המלחמה. ככלל, מרשים במיוחד היופי הארכיטקטוני של מרבית בתי הכנסת ברחבי גרמניה, הן בפנימיותם והן בחיצוניותם, וניכר עד כמה היה חשוב לקהילות השונות להתפאר בבית כנסת מרשים ומכובד.

1 הפעילות ב"בית אשכנז" נגישה לציבור גם באופן וירטואלי. קיים אתר מקיף וידידותי, שיש בו גודש של אינפורמציה הנוגעת לנושא זה, שהקישור אליו הוא: <https://www.facebook.com/synagogue.memorial/photos/rpp>

ארחיב דבריי עתה אודות מחקר במתכונת שונה שראה אור בשנת תשע"ג ע"י בית אשכנז. מחקר זה מכונס בשני כרכים בשפה האנגלית ושמו Pogrom Night 1938. A Memorial to the Destroyed Synagogues of Germany, Jerusalem 2013. באותם שני כרכים המחזיקים למעלה משבע מאות עמודים מובאים ערכים על כל בתי הכנסת ובתי תפילה שנהרסו בקהילות השונות ברחבי גרמניה בסדר אלפבתי. המחקר נעשה בידי צוות מיומן של חוקרים הן מישראל והן מארצות אחרות. כל ערך מכיל קיצור תולדותיה של הקהילה שבה נחרב או ניזוק בית הכנסת, ובכלל זה מועד ייסודה המשוער

של הקהילה וגודלה של אוכלוסייתה במרוצת הדורות, כולל מניינם של היהודים שחיו בה בשנת 1933, ותיאור מצבם העגום מאותה שנה ואילך כאשר היו נתונים למשיסה. זאת ועוד, ישנה התייחסות לאקונית גם לשיקומן של קהילות שונות לאחר המלחמה. דגש הושם בכל ערך על תיאור בית הכנסת שהיה בקהילה, ואם ידוע גם צוין אימתי הוא נוסד. במידת האפשר צורף תצלום המבנה מבפנים ומבחוץ כאשר עמד בתפארתו, ופעמים מובא גם תצלומו בעת שריפתו. בראש הכרך הראשון מובאים דברי הקדמה של הדיפלומט הגרמני פרופ' וולפגאנג אישינגר (Wolfgang Ischinger), שמשמש כחבר בכיר בקונצרן Allianz SE, Munich, גוף ארגוני חשוב בתחום הביטוח שתרתם רבות להופעת פרסום זה. בהמשך נמצאת הקדמת עורך הספר פרופ' מאיר שורץ, המתאר בין היתר את ייסודו של מפעל "בית אשכנז" בשנת 1985. עוד צורפה הקדמתו של מלקולן הונליין (Malcoln Hoenlein), סגן יושב ראש ועידת הנשיאים של הארגונים היהודיים באמריקה, שהיה גם הוא מעורב במימון המחקר. המבוא לספר נכתב על-ידי ברונאג' בוורמאן (Bronagh Bowerman), מחוקרי המכון. המבוא מוקדש בעיקר לקהילת קלן (Cologne), הקהילה הקדומה ביותר בגרמניה, שראשיתה עוד בתקופה הרומית כפי שעולה ממסמך רשמי משנת 321. סקירה זו מגעת איפוא מראשית הגעתם של היהודים לגרמניה ועד לחורבנה הטוטאלי של יהדות גרמניה בשואה, על בתי כנסיותיה. לפנינו פרסום חשוב ביותר, ערוך כהלכה, המציג בפנינו תמונה פנורמית מקיפה על חורבנן של קהילות יהדות גרמניה בתקופת השואה. נעשתה עבודה חלוצית מדויקת ומרשימה, ואפשר להשתאות על ההשקעה הרבה שהוקדשה להנצחת אותו מאורע טראומטי, שחולל מפנה כה משמעותי בגורלה של יהדות גרמניה. הכרכים הללו הם בבחינת מצבת זיכרון לאותם מקדשי-מעט שהיו ואינם עוד, ולקהילות שחיו סביבם דורות רבים, עד השואה הארורה.